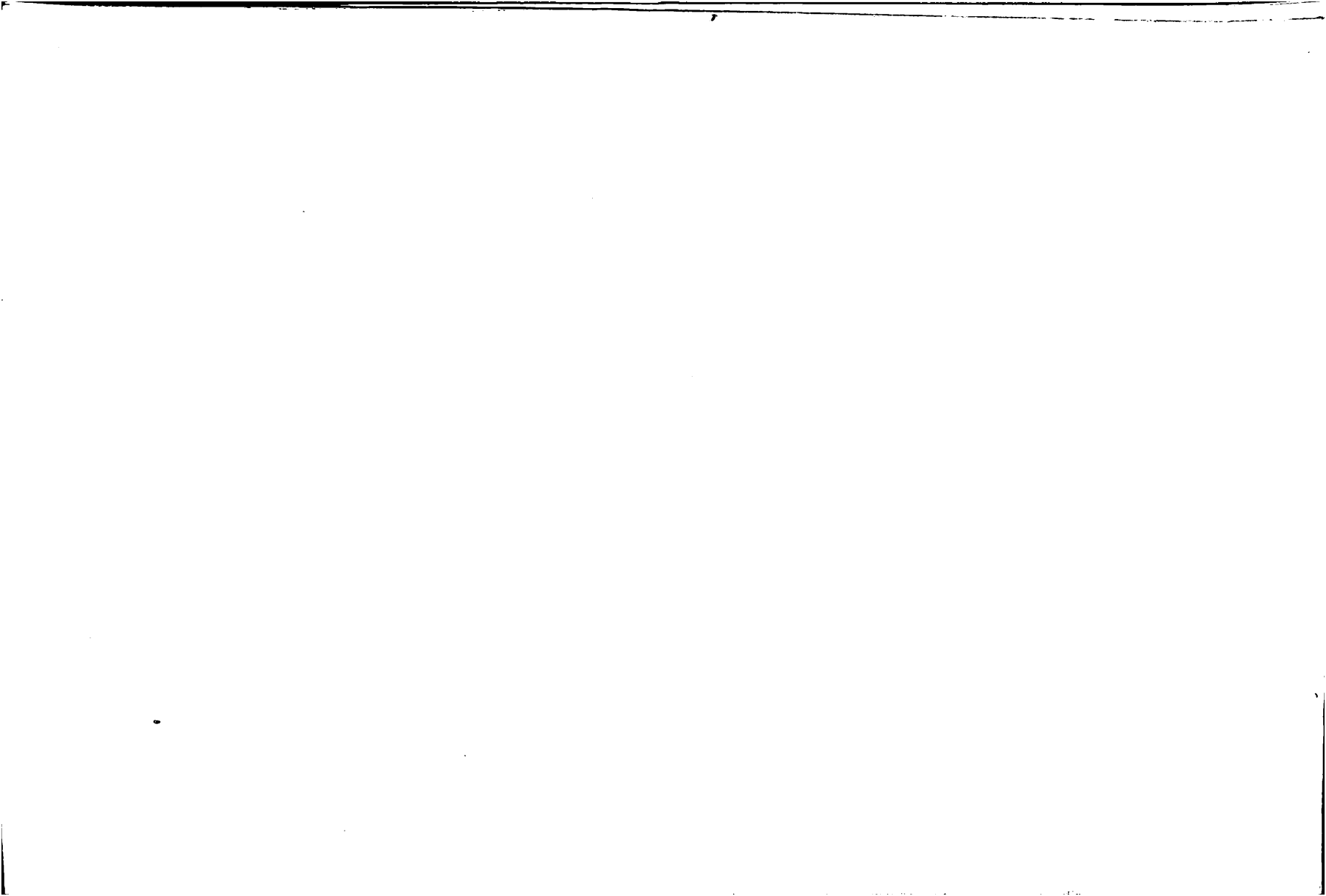
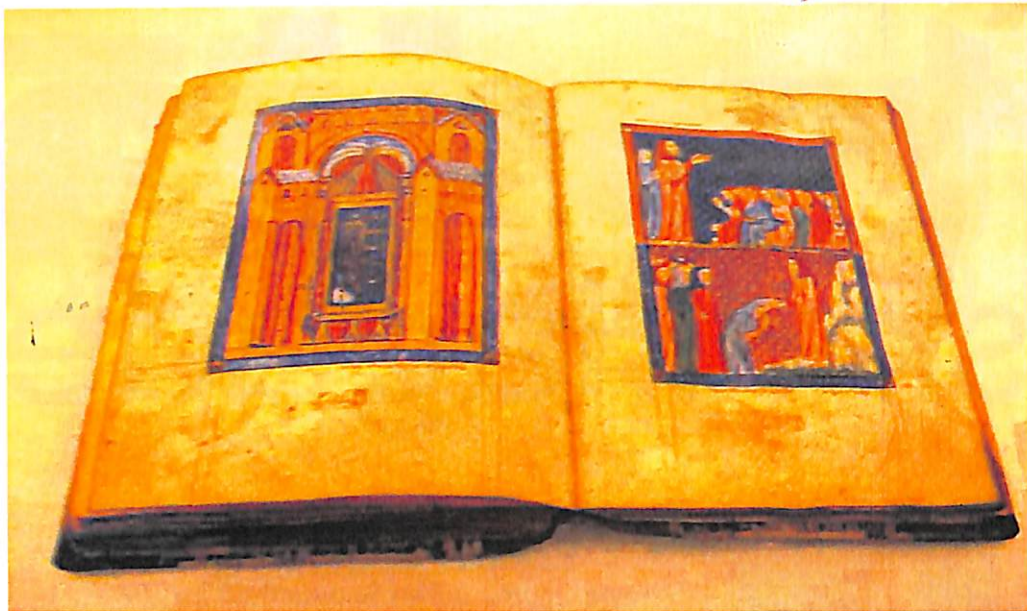




Sarajevska Hagada

The Sarajevo Haggadah





Čuvena Sarajevska Hagada, jedno od najdragocjenijih hebrejskih manuskripta u svijetu, izložena je javnosti u posebnoj sobi Zemaljskog muzeja u Sarajevu. Ovaj značajan kulturni događaj okupio je mnoge zvaničnike sa bh. političke scene, predstavnike međunarodne zajednice, te čelnike vjerskih zajednica u BiH.

Misterija Sarajevske Hagade

Prohujali su vijekovi od onog vremena, sredine XIV stoljeća, kada je, u zlatno doba Španije, nastala čudesna i neprevazidena "Sarajevska Hagada". Pitanje je hoćemo li ikada saznati pravi datum i mjesto rođenja knjige koja je, kao simbol oslobođenja, postala i simbol Sarajeva. Naime, svake godine, i tako već stotinama godina, Jevreji cijeloga svijeta proslavljaju Pesah, praznik oslobođenja iz egipatskog ropstva, tradicionalnom Seder večerom na kojoj se čita Hagada, knjiga o izbavljenju. Svaka jevrejska porodica ima Hagadu, a one bogatije su, u to davno zlatno doba Španije, mogle sebi da priušte i luksuzne - posebno izradene Hagade, kao što je ova naša.



Naravno, pored misterije o datumu i mjestu nastanka, mala je misterija i ko ju je ustvari oslikao? Ako je bio Jevrej, kako se usudio slikati ljudske likove, a ako je bio hrišćanin, ko mu je davao instrukcije? Da li je možda bio musliman, jer su u to doba u Španiji živjeli sa Jevrejima u velikoj slozi i ljubavi, bili su majstori kaligrafije, a i njima vjera brani prikazivanje ljudskog lika? Ko zna, ali i to pokazuje da je misterija koja je tako davno rodena, još do danas neodgonetnuta.

Kada se Hagada otvori, već prva slika zbunjuje. Zamislite u XIV stoljeću prikazati zemlju okruglom! Pa zbog takvog "zločina" Giordano Bruno je 200 godina kasnije gorio na lomači, a naši autori su je uzeli kao gotovu stvar i ponovili

The mystery of the Sarajevo Haggadah

It has been long time since the middle of the 14th century, the golden age of Spain when the amazing and incomparable **Ⓚ**The Sarajevo Haggadah**Ⓚ** was created. It still remains unclear whether we will ever learn the date and place of the book's making, the symbol of liberation, which has also become a symbol of Sarajevo. Year after year for centuries the Jews around the world have been celebrating Passover, the holiday that marks liberation from the Egyptian slavery by a traditional Seder dinner at which Haggadah, the book of liberation, is being read. Every Jewish family has a copy of Haggadah and rich families in prosperous Spain could even afford lavishly decorated ones - a specially made Haggadah, as the one we have.



In addition to the mystery regarding the date and place of its making, it is also a mystery as of who painted it. If he was a Jew, how dared he portray a man and if he was a Christian who provided him with the necessary instruction? Could it be that he was a Muslim, as they lived in harmony with the Jews at the time in Spain and who were masters of calligraphy? The Muslim religion also proscribes portrayal of human image. No one knows the answer to these questions and that leaves us with the baffling mystery unsolved to the present day.

The very first image after opening Haggadah leaves us confused. Imagine presenting the Earth as round in the 14th century! Giordano Bruno was burnt at the stake for the very crime 200 hundred years later and our authors just took it for granted

u svakom danu stvaranja. Listamo li dalje te sjajne stranice - imamo pred sobom cijeli Stari zavjet, a možete li zamisliti priče koje su uz to pričane? Sigurno su bile na ladino jeziku, jeziku kojim je i Servantes pisao, da bi kasnije bile pričane i na talijanskom, vjerovatno bosanskom ili nekom trećem jeziku. Slike su toliko inspirativne, da nije teško zamisliti kazivača kako svaku stranicu Hagade obogaćuje svojim, uvijek novim tumačenjima, nerijetko povezanim sa svakodnevnom situacijom.



Listajući dalje, dolazimo do poznate stranice, prikazane i na omotu novog reprinta, gdje se kaže "Ko je gladan, neka dođe i jede, ko je žedan, neka dođe i pije...", rečenica koja se uvijek svečano izgovara uz svaki Seder, rečenica koja poziva nevoljnike i namjernike da nam se pridruže, jer i mi slavimo. I ponovo nekoliko misterija. Na vrhu grb grada Barcelone, ili možda samo nešto što na njega podsjeća. A u dnu, na dvije strane dva grba. Jedan prikazuje ružu, a drugi krilo. Sjetimo se da se na hebrejskom ruža kaže "šošan" a krilo "elazar". Nije li to dokaz da je Hagada urađena kao svadbeni dar za vjenčanje pripadnika dvije moćne porodice, Elazar i Šošán, jer ima trago-

va da su se u to vrijeme te dvije porodice orodile?

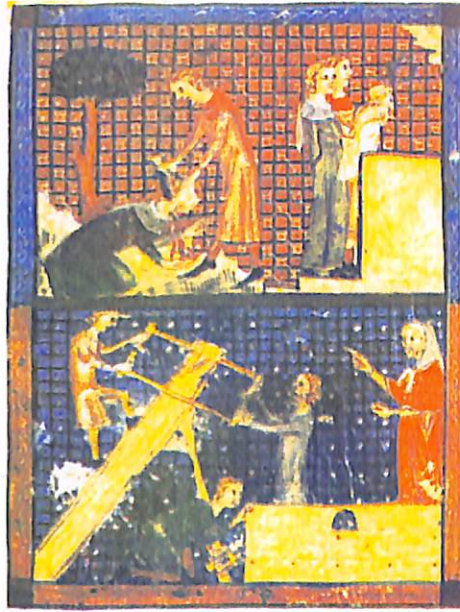
Na nekoliko stranica nalazimo mrlje od crnog vina. Naravno, kada se zna da uz Seder treba četiri puta nazdraviti, pa nije čudo, da se koji puta koja kap i prospe. Koje je to vino bilo? Je li bilo košer? Ko je učio pisati koristeći stranice Hagade? Ko je doctavao u praznim prostorima likove ljudi i životinja? Sve to su pitanja na koje vjerovatno nikada nećemo imati egzaktan odgovor.

Nakon 1492, po izgonu iz Španije, vjerovatno 1510. godine Hagada mijenja vlasnika. Zabilješka govori o 18. godini nakon izгона, ali nam ne daje imena niti starog niti novog vlasnika. Opet misterija. Je li neko kupio knjigu za bagatelu da bi se prodavac mogao spasiti i prehraniti, ili je neko kupio knjigu kako bi pomogao nevoljniku koji nije imao ništa drugo vrijedno na prodaju, što je i tada, kao i mnogo puta nakon toga, moglo da spasi život.

Konačno pravi trag! Godina 1609. i bilješka da u ovoj knjizi nema ništa protiv crkve. Hagada je amnestirana i neće gorjeti na lomači, na koju inkvizicija stavlja i mnogo bezazlenija

and repeated it in depicting every single day of the Creation. Browsing through the glorious pages we find the entire Old Testament and one can only imagine all the tales being told in addition to it. They must have been told in Ladino language, the language of Cervantes and later in Italian, probably in Bosnian too or in some other language. The images are so inspiring that it is not at all difficult to imagine the storyteller enriching every page of Haggadah by his always new interpretations often related to everyday situations.

Browsing through the book further, one comes to the well known page used also as the cover for the new reprinted edition which says **Who is hungry should come forward and eat, the thirsty should come and drink**, the sentence being said at every Seder, the sentence inviting wretched and unexpected guests to join us as we ourselves are celebrating. Several more mysteries follow. The coat of arms of the city of Barcelona at the top, or something closely resembling it. And then the two coats of arms at the two corners at the bottom. One depicts a rose and the other a wing. Let us remember that the word for rose in Hebrew is **Shoshan** and wing is **Elazar**. Could it be a proof that the Haggadah was made as a gift for the occa-



sion of marriage of members of two dominant families Elazar and Shoshan, as there is evidence of the two families becoming related by marriage at the time?

Several pages are stained by red wine. Quite normal, taking into account that one has to toast four times at Seder and it is a little wonder that a drop here and there is spilled on the occasion. What sort of wine was it? Was it Kosher? Who was learned to write using the Haggadah pages? Who added images of humans and animals in

the empty spaces? We will probably never get a proper answer to all these questions.

After expulsion of Jews from Spain in 1492, probably around 1510, the Haggadah changes hands. A note mentions the 18th year after the expulsion but does not provide us with names of either of the owners. Yet another mystery. Did somebody buy the book practically for free so that the desperate owner could save or feed himself or did that somebody buy the book in order to help a miserable man who had nothing else worth selling?

Finally a right track! The year of 1609 and a note that the book holds nothing against the church. The Haggadah was granted

djela. A slika sa prve strane? Možda je kontrola počela tek od druge stranice, a možda je i taj kontrolor bio pristicalica tada bogohulnih ideja Giordana Bruna.

I nakon toga - duga stanka. Šta je bilo između 1609. i 1894. možemo samo pretpostaviti. Knjiga je, ili kao miraz, ili kao mito, ili jednostavno kao dio imovine onih koji su tražili svoje mjesto pod suncem, dospjela u Bosnu i Hercegovinu, u grad Sarajevo. U tom evropskom Jerusalemu, gdje Jevreji žive sa ostalima od 1565. godine, Hagada je doživjela svoju svjetsku slavu. U ovom gradu je 1892. godine formirano Jevrejsko kulturno prosvjetno i humanitarno društvo "La Benevolencija", a kada je Josef Koen ponudio da društvu proda Hagadu, jednostavno - bila je preskupa. Kolika je njena vrijednost danas? Tko to zna? Cifre idu do nevjerovatnih 700 miliona dolara (vjerovatno nastali kao štamparska greška od procijenjenih 7 miliona dolara), a tada je prodana za 150 kruna, koje danas (a vjerovatno su i tada) vrijede 15.000 maraka. Kupac je bio Landes Museum - Zemaljski muzej, koji je otvoren 1888. i koji je bio u situaciji da otkupljuje vrijedne starine. Tada se desila još jedna stvar, koja je inače gotovo nezabilježena. Knjiga je poslana u Beč na



prvu ekspertizu i, vjerovali ili ne, nakon dvije godine se vratila u Sarajevo. Kako bi danas bili prazni British Museum, Louvre, i drugi svjetski muzeji kada bi svima vratili ono što su odnijeli. Austrijanci su Hagadu vratili u Sarajevo. Da li zato što je i Sarajevo bilo dio monarhije, ili je to bio gest poštenih profesionalaca, nikada nećemo saznati. Ipak, i nakon stotinu godina - hvala im što danas imamo Sarajevsku, a ne Bečku Hagadu.

Nikada Hagada nije bila javno izložena. Uvijek se čuvala na posebnom mjestu i bila dostupna samo očima izabranih. Nije se vidjela, ali se za nju znalo, pa je u aprilu 1941, nakon ulaska njemačke vojske u Sarajevo, jedan od prvih predmeta koji su zatražili bila upravo Sarajevska Hagada. Dovitljivošću Jozeta Petrovića, tadašnjeg direktora i Derviša Korkuta, kustosa Zemaljskog muzeja, Hagada im nije predana. Oberštrunbanfirer Fortner je ostao zbunjen kada su mu rekli da je neki njemački oficir "upravo bio tu i odnio knjigu... a ko zna kako se zove, kako se to smije i pitati". Uglavnom, knjiga je spašena i onda ponovo misterij? Dok su njeni bivši vlasnici i revnosni čitaoci okončavali život u logorima Jasenovac, Aušvic, Gradiška, Jadovno i desetinama drugih, Hagada je preživjela, a da se još nije tačno

amnesty and won't be burnt at the stake, as was the case with so many other books of much more naïve contents during the inquisition. What about the illustration at the first page? Could it be that the inspection was started at page two or that the examiner supported the blasphemous ideas of Giordano Bruno?

Then comes a long pause. We can only presume what happened between 1609 and 1894. The manuscript came to Bosnia and Herzegovina either as a piece of dowry or as a bribe, or simply as property of those who looked for security in Bosnia and Herzegovina, in Sarajevo. The Haggadah lived to see its worldly glory in the European Jerusalem, where Jews have been living with others since 1565. It was in this city that the Jewish cultural - educational and humanitarian society DLa BenevolencijaD was established in 1892. The Haggadah was far too expensive when Josef Cohen offered to sell it to the society. What is its market value today? Who knows? The figures go as high as 700 million US\$ (which is probably a misprint of estimated 7 million US\$). It was sold for 150 Kruna, estimated today (and probably also at the time) at 15.000 KM. The buyer was the National Museum, the institution opened in 1888 that was financially capable of acquiring



worthy antiques. The correspondence related to purchase of this manuscript between Sarajevo and Vienna is presented at this exhibition.

Then a strange thing happened. The manuscript was sent to Vienna for the first expertise and, believe it or not, was returned to Sarajevo after two years. How bleak would the British Museum, the Louvre and other world renowned museums around the world would have looked today if they returned everything they took from around the world? The Austrians

have returned the Haggadah to Sarajevo. We will never find out whether that happened because Sarajevo was part of the Monarchy at the time or if it was an act of honest professionals. Nevertheless, we thank them even one hundred years later for having the Sarajevo Haggadah today and not the Vienna Haggadah.

The Haggadah was never displayed. It was always kept in a special place and was available for viewing only to the selected few. It was not seen and yet everybody knew about it. One of the first relics that the German forces requested after entering Sarajevo in 1941 was the Sarajevo Haggadah. Thanks to ingenuity of Mr. Jozo Petrovic, the director and Mr. Dervis Korkut,

utvrdilo gdje i kako. Legenda kaže pod pragom džamije u jednom selu podno Bjelašnice. Druga veli da je bila zakopana pod trešnjom, ili možda orahom. Blizu je razumu da je u stvari bila zavučena među hiljadama drugih primjeraka bogate muzejske biblioteke, jer je svojim neuglednim koricama djelovala tako da ni najlukaviji posjetilac ne bi pomislio kakvo se blago krije iza tih kartonskih korica.

Napokon oslobođenje, 1945. i Hagada je opet u, sada Narodnom muzeju. O njoj počinje kružiti legenda, jer je, za razliku od 6 miliona Jevreja, knjiga preživjela. Pojavljuju se prve studije, a zatim i novo reprint izdanje i naravno spor. Čija je Hagada? Vrhovni sud Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine donosi presudu da je Hagada vlasništvo Bosne i Hercegovine, a da je njen držalac Narodni muzej. Time je spor zaključen, a onda se pojavljuju, bilo legalna, bilo "piratska" izdanja reprints u izdanju sarajevske kuće Svjetlost, beogradske Prosvete ili u njihovoj kooperaciji.

Godine 1966. obilježava se 400 godina dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu i formiranja Jevrejske opštine i na kratko vrijeme Hagada se izlaže očima znatiželjnika. Ponovo, 1988.



prigodom velike izložbe "Jevreji na tlu Jugoslavije" Hagada se izlaže tek na par sati.

Kada su 1991. počele pripreme za svjetsku manifestaciju "Sefarad 92", obilježavanja 500. godišnjice izгона Jevreja iz Španije, Hagada je pozvana u Madrid na, do tada, najveću izložbu sefardike. Na žalost, ili na sreću, tada je Muzej tražio osiguranje od 7 miliona dolara, na koje je, zbog rata u Sloveniji i Hrvatskoj bila tako visoka premija, da su organizatori odustali od poziva. Tako je Hagada ostala u Sarajevu da 1992.

dočeka novi rat i da ponovo bude spašena na misteriozan način. Ovag puta heroj spašavanja je bio dr Enver Imamović, direktor Muzeja, koji je sa nekoliko hrabrih policajaca i pripadnika teritorijalne odbrane izvukao Hagadu iz Muzeja, sa prve linije fronta, u sigurnost trezora Narodne banke.

Nakon mjeseci i mjeseci rata u Bosni i Hercegovini, pojavili su se napisi u svjetskoj štampi o tome kako je Hagada uništena, pa onda oni o tome da ju je Vlada Republike Bosne i Hercegovine prodala i za te novce kupila oružje - riječju širile su se laži, kao što se to uvijek u ratu dešava. Početkom 1995. Bosna više nije bila glavna tema svjetskih medija. Pustili su

the custodian of the National Museum, the Haggadah was not handed over then. Obersturmbanfuhrer Fortner was quite puzzled after he was told that a German officer was here a minute ago and took the book away. His name? How could we dare and ask? Anyway, the book was saved and then comes another mystery. As its former owners and enthusiastic readers ended their lives in Jasenovac, Auschwitz, Gradiska, Jadovno and dozens of other concentration camps, the Haggadah survived without our knowing where and how. A legend says that it was hidden under the threshold of a mosque in a village at the foot of mountain Bjelasnica. Another says that it was buried under a cherry tree or under a walnut tree. It is probably realistic to believe that it was buried among other titles of the museum's rich library as its nondescript binding prevented even most cunning visitors from discovering the wealth behind the plain cardboard covers.

After the liberation in 1945, the Haggadah gets back to the National Museum. The fact that the manuscript survived the times in which six million Jews were not that fortunate made it legendary. First studies come out soon as well as new reprints and disputes. Who owns the Haggadah? The Supreme Court of



Bosnia and Herzegovina rules that the Haggadah is property of Bosnia and Herzegovina and that its proprietor is the National Museum. The dispute is thus closed, followed by both legal and pirated reprints by publishers Svjetlost in Sarajevo, Prosveta in Belgrade or in cooperation of the two publishers.

During the preparations for the global exposition DSepharad 92D in 1991 to mark the expulsion of Jews from Spain of five hundred years ago, the Haggadah was requested for the largest exhibition of Sephardic art ever organized in Madrid. Unfortunately or rather fortunately, the Madrid Museum required it to be insured for 7 million dollars because of the wars in Slovenia and in Croatia and the organizers had to give up on the idea. So it happened that the Haggadah remained in Sarajevo and awaited the war that lied ahead. Once again, it was saved in a mysterious way. The hero this time was Dr. Enver Imamovic, the director of the Museum, who, along with a couple of brave policemen and members of the territorial guard, took out the Haggadah from the Museum immediately at the front line and moved it to the vault of the National Bank.

nas da krvarimo, a oni su se bavili drugim stvarima. Tada se rodila ideja da se skrene pažnja na Sarajevo i na našu tragediju, a da se za to iskoristi Hagada. Senator Liberman je rekao "Ja bih došao u Sarajevo, ako će za Pesah biti i Sarajevska Hagada na stolu". Predsjednik Izetbegović i premijer Silajdžić su prihvatili ideju i za Pesah 1995. Hagada je, pod nevidenim mjerama obezbjeđenja donesena u Jevrejsku opštinu. Bio je to događaj koji su zabilježili svi svjetski mediji, ne mali broj njih je poslao specijalne izvještaje u Sarajevo samo zbog tog događaja, na CNN-u je to bila "Breaking News", a zbog čvrste opsade i zatvaranja aerodroma, Liberman nije stigao.

Svejedno, Hagada je po treći put javno prikazana. Dokazali smo da u ovoj zemlji nismo takvi da obavezno uništavamo sve tuđe vrijednosti samo zato što nisu naše, uspjeli smo da postignemo ono što smo željeli - da skrenemo pažnju svijeta na Sarajevo i na Hagadu. Naredne godine, emisiju ABC Night Line na američkoj televiziji posvećenu Sarajevskoj Hagadi vidjelo je 12 miliona gledalaca.



Uskoro će pred vama biti i Sarajevska Hagada. Zajedničkim naporima Misije UN u Bosni i Hercegovini, naše Jevrejske zajednice, Zemaljskog muzeja i niza donatora, u Zemaljskom muzeju se uređuje prostor u kome će Hagada biti trajno izložena kako bi je svako mogao vidjeti i uvjeriti se da je misterija stvarna, a ljepota neprolazna.

Vjerujemo i želimo da narednih 650 godina života Sarajevske Hagade protekne u miru i spokojstvu i da njena ljepota nadvlada sve teškoće i probleme.

Sarajevo, mart 2002.

Jakob Finci

During the war in Bosnia and Herzegovina several newspaper articles around the world speculated that the Haggadah had been destroyed or even that the Government of Republic of Bosnia and Herzegovina sold it and used the funds to buy arms, which was all-untrue. By 1995 Bosnia was no longer high on the agenda for media around the world. We were left to bleed to death and they dealt with other topics. Then an idea on how to bring back attention of the world to Sarajevo by using Haggadah was born. Senator Lieberman said: DI will come to Sarajevo for Passover if the Sarajevo Haggadah will be on the table. D President Izetbegovic and Prime Minister Silajdzic accepted the idea and the Haggadah was brought to the Jewish Community Building for the Passover of 1995 under massive security measures. The event was noted by all news agencies around the world and quite a few sent their reporters to Sarajevo especially for the occasion. It was the DBreaking NewsD for CNN and Senator Lieberman did not make it to Sarajevo because of the tight siege and closing down of the airport.

Nevertheless, the Haggadah was presented to public for the third time. It was proved that us, Bosnians and Herzegovinians,



can care for relics other than those of our own milieu and we also succeeded in bringing the attention of the world to Sarajevo and to the Haggadah once again.

Next year 12 million American viewers saw a broadcast of ABC Night Line dedicated to the Sarajevo Haggadah. A part of the story told through documents from the Archives of Bosnia and Herzegovina is before you.

Soon the Sarajevo Haggadah will also be before you. By joint efforts of the UN Mission to Bosnia and Herzegovina, our Jewish Community, the National Museum and several donors, a space to permanently exhibit the Haggadah at the National Museum is being prepared so that everybody can see it and prove it to himself and herself that the mystery is real and that beauty is eternal.

We hope and believe that peace and tranquillity will prevail in the next 650 years of existence of the Sarajevo Haggadah and that its beauty will overcome all hardships and problems.

Sarajevo, March 2002.

Jakob Finci

Životopis Sarajevske Hagade

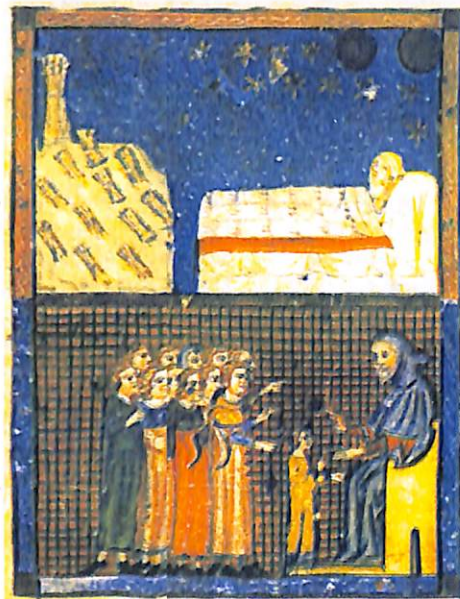
Gerhard JANDL

austrijski ambasador u BiH

U galeriji "Novi hram" je krajem marta bila otvorena izložba dokumenata o interesantnoj istoriji ovog jedinstvenog istovremeno i vjerskog i umjetničkog blaga. Izložbu je otvorio ambasador Gerhard Jandl.

S njemačkog prevela Prof Greta Ferušić

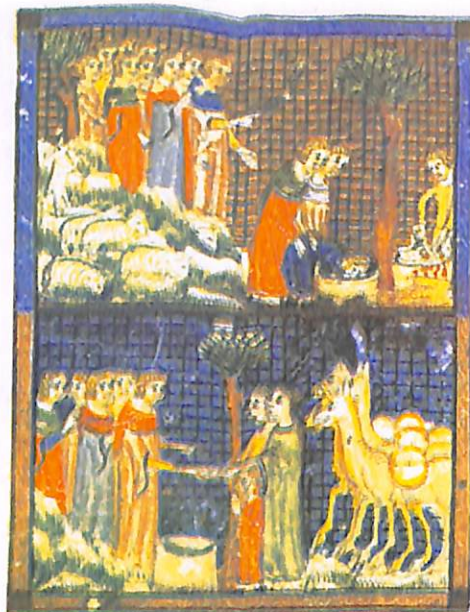
Sarajevska Hagada stara 650 godina, je sada u fazi restauriranja, i očekuje se da bi mogla da bude prvi put predstavljena javnosti u Sarajevu u ljeto 2002. godine. U galeriji "Novi hram" je krajem marta bila otvorena izložba dokumenata o interesantnoj istoriji ovog jedinstvenog istovremeno i vjerskog i umjetničkog blaga. Činjenica da je Jevrejska Hagada takoreći neoštećena preživjela izgon iz Španije, turske ratove na Balkanu, nacistički teror i konačno rat u Bosni, predstavlja skoro pravo čudo, čudo u kojem su imali udjela kako austrijski Jevreji tako i nejevreji.



Bilo je to u martu 1894. godine, u Sarajevu, kada je 16 godina prije toga 1878. godine prema zaključcima Berlinske konferencije, Austrougarska monarhija preuzela upravu nad Bosnom i Hercegovinom, a koja je do tada bila provincija Osmanlijskog carstva. Deset godina nakon uspostavljanja uprave Austrougarska vlast osnovala je Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, u Sarajevu, koji je tada bio najsavremeniji i najbolje datiran kao i najveći muzej na Balkanu. Te 1894. godine je mladi učenik Josef Koen (što se pisalo i kao Kohn ili Cohen) doneo u školu neku staru knjigu pisanu jevrejskim rukopisom sa divnim minijaturama.

Neposredno prije toga mu je umro otac. Lišena svoga hranioaca porodica je ostala u teškom materijalnom položaju. Trebalo je dakle staru Hagadu, koja je od davnina bila u posjedu porodice, prodati da bi se djeca mogla prehraniti. Od strane svoje škole je Josef Koen upućen u Jevrejsko kulturno dobrotvorno društvo "La Benevolencija", a ista ga je uputila u Zemaljski muzej koji je bio osnovan dvije godine prije toga.

Dr. Kosta Hormann iz Zemaljskog muzeja nije se dugo predomišljao, već je kupio knjigu, za tada znatan iznos od 150 guldena (što bi danas odgovaralo oko 7000 eura). Uprkos velikodušnih finansijskih donacija muzeja, ova je suma svakako bila daleko veća od uobičajnih otkupnih cijena, te je 9. marta 1894. godine, šef zemaljske Uprave za Bosnu i Hercegovinu general, baron von Appell uputio molbu pretpostavljenom mu K. i K. ministarstvu u Beč da "za nabavku jednog jevrejskog kodeksa" iz 14. ili 15. vijeka, ilustrovanog mnogobrojnim minijaturama, prihvati eventualno prekoračenje visine jednogodišnjeg predračuna muzeja, kao neku vrstu "previda" u istom. Ministarstvo: Ured za poslove Bosne i Hercegovine, Department I, je nakon nekoliko dana primilo na znanje "udovoljenje" nabavke Hagade i odobrilo prekoračenje



budžeta.

Već 1895. godine su od strane Bečkog univerziteta predloženi planovi za izradu naučne studije o ovoj Hagadi i rad je povjeren docentu dr. Julius (Ritter) von Schlosseru, kustosu k. ik. Muzeja za istoriju umjetnosti i profesoru univerziteta David, Heinrich Mulleru predsjedniku Orijentalnog instituta i ekspertu za pitanje jevrejske liturgije.

Hagada je otpremljena iz Sarajeva za Beč.

Na osnovu raznih naučnih saopćenja o napredovanju rada, proizilazi da su Schlosser i Muller, radi upoređivanja, dobavljali u Beč, nekoliko srednjovjekovnih Hagada, iz Nurnberga, Francuske, Italije, i iz zbirke Lorda Crawforda. Sa velikom tačnošću je tadašnja vlast bilježila svaki krajcer (kreuzer) koji je bio potrošen za nabavku opreme, ili fotografije ovih rukopisa. Godine 1898. je naučni rad bio završen i predat u štampu pod naslovom "Sarajevska Hagada", kao autori navode se Julius von Schlosser i David Heinrich Muller; a dodatak o srednjovjekovnim (ilustriranim) minijaturama potiče od profesora dr. David Kaufmann iz Budimpešte. Prema ovoj studiji je Hagada dobila i svoj naziv pod kojim je i danas poznata "Sarajevska Hagada". Jakob Finci predsjednik Saveza jevrejskih Opština u Bosni i Hercegovini, još i danas

veoma cijeni stav stare Austrougarske uprave po kojem je Hagada ušla u istoriju pod nazivom "Sarajevska Hagada", a ne "Bečka Hagada", isto tako smatra da postupak k. i k. vlasti veoma značajan da je Hagada nakon naučne obrade opet vraćena u

"Zemaljski muzej" Bosne i Hercegovine u Sarajevu, a da je kojim slučajem umjesto u Beč, Hagada dospjela u ruke "Louvre" ili "British Muzeum" po mišljenju Jakoba Fincija, povratak Hagade u Sarajevo bio bi više nego nevjerovatan.

Prema saznanju Muller-a i Schlosser "Sarajevska Hagada" predstavlja rukopis iz srednjovjekovne Španije i nastala je oko 1350. godine, na području Katalonije. Kad su Jevreji 1492. godine protjerani iz Španije ponijeli su sa sobom i ovu Hagadu. Iz 1510. godine (oko 18 godina nakon progona) potiče jedna zabilješka o prodaji Hagade ali bez naznačenog



mjesta, ali pisana karakterističnim talijansko-jevrejskim načinom.

Jedan vijek kasnije knjiga se još uvijek nalazi u Italiji, što se vidi iz zabilješke sveštenika Cenzora Giovanni Domenico Vistorini iz 1609. godine. Prva zabilješka je vjerovatno "spasila život"

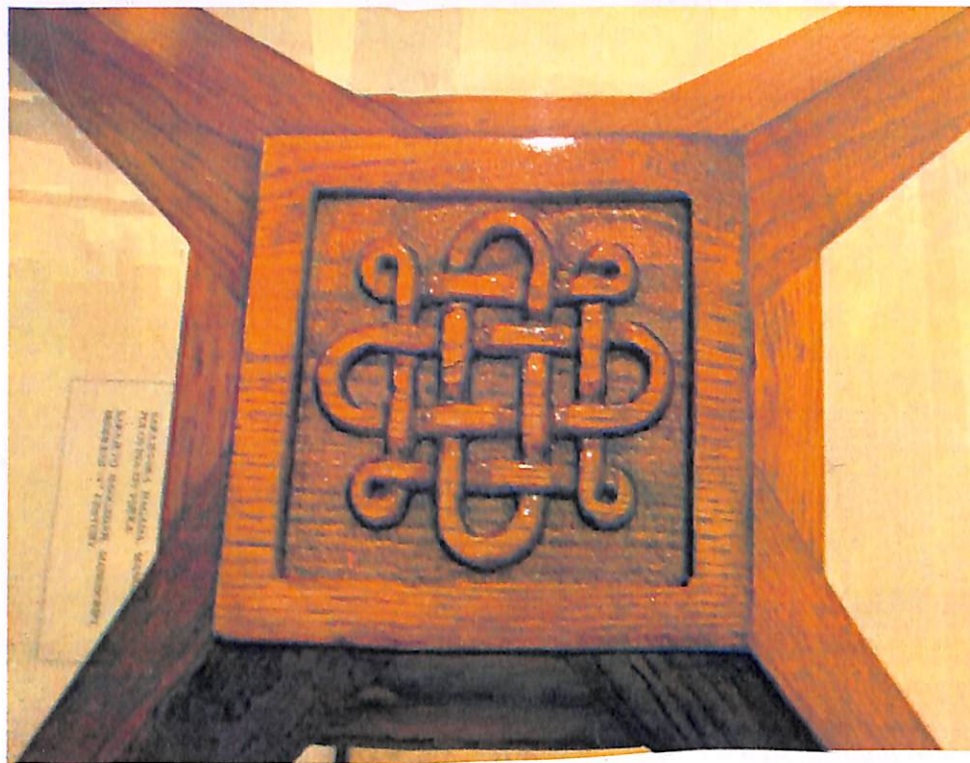
Hagade u katoličkom okruženju, jer se njome potvrđuje da u Hagadi nema ničega, čemu bi se mogli prigovoriti sa gledišta katoličanstva.

Početak 17. vijeka je jug apeninskog poluostrva bio Jevrejima nepristupačan, tako da je Hagada morala da se nalazi na sjeveru Italije, najvjerovatnije u Veneciji koja je sa unutrašnjosti Balkana preko Dubrovnika održavala dobre trgovačke veze. Najvjerovatnije je Hagada preko Dubrovnika (Ragusa) i dospjela u Sarajevo.

U "Sarajevskoj Hagadi" su prije svega od značaja posebno jedinstvene i zagonetne ilustracije tj. minijature. Pitanje je

kako su smjeli i mogli oslikati ove minijature u Hagadi, ako su u 14. vijeku odležali zabranu oslikavanja (Exodus 20,4). Da li je moguće da je autor ovih prikaza bio neki hrišćanin možda monah? Ili se neki jevrejski umjetnik prosto ugledao na oslikanost hrišćanskih biblija? Tipičan jevrejski način posmatranja - skoro impresionistička podjela na svijetlo i tamno se smjenjuje sa tipično nejevrejskim očitavanjem, kao na primjer likovi Adama i Eve, ili pijanog Noaha.

U rukopisu se ispred teksta Hagade nalaze 34 oslikane stranice, a predstavljaju scene iz Genesis i Exodusa. Već na drugoj stranici kod prikazivanja nastanka svijeta, naslikani su ljudi (u minijaturi o šestom danu) a u onoj o sedmom danu pojavljuje se i sam Bog, u vidu golobradog lika, u crvenoj koja podsjeća



na monašku mantiju, kako radi i odmara se na klupi ispod svodova u gotskom stilu. Sljedeće stranice se također mogu ubrojati u ono najljepše i potresne koje pruža oslikanost knjige: protjerivanje Adama i Eve iz raja, ubistvo Abela od strane Kaina, spremnost Abrahama na žrtvovanje, te istorija Josefa, sve je to predstavljeno živo i

upečatljivo, kao i scene egzodusa, počevši od gorućeg žbuna, prelaza preko (kroz) Crveno more, pa sve do prijema Dekaloga (deset zapovjesti) i kako Mojsije na umoru blagosilja narod izraelski. Na završetku se nalaze dvije tipične scene sa Sedera koje prikazuju kako glava porodice dijeli haroset i maces. Na Kataloniju 14. vijeka podsećaju karakteristični okviri oko slika, pozadine kao čilimi te odsustvo svake perspektive i prikazivanje arhitekture u gotskom stilu.

O kasnijoj sudbini Sarajevske Hagade sve do njene pojave 1894. godine nije poznato ništa, niti koliko dugo se nalazila u posjedu porodice Koen. Prema izvorima se saznaje da se kod porodice Koen radi o sefardskoj porodici, pošto sefardi čine većinski dio sastava



Jevrejske opštine u Bosni i Hercegovini. Može se ustanoviti da Jevrejska opština Sarajevo postoji od 1565. godine, to su Jevreji iz Španije koji su preko Italije došli u relativno tolerantno Osmanlijsko carstvo i tu ostali. Od presudnog značenja za doseljavanje prvih jevrejskih trgovaca suknom iz Uskupa (Skoplja) i Salonikia (Soluna) u Sarajevo je vjerovatno bilo osnivanje sajma tekstila u Sarajevu godine 1530. godine. 1577. godine u znak zahvalnosti Jevrejima što su učestvovali u odbrani grada od habzburških trupa ustupljen im je jedan dio grada tj. jedna "mahala". 1580. godine je Siavas Paša sagradio stanovanje za

siromašnije Jevreje, što bi se danas nazvalo "stanovi socijalnog karaktera", tkz. "Cortijo" sa pripadajućom sinagogom. Ova najstarija sinagoga "Stari hram" postoji još i danas kao Jevrejski muzej. Ostale četiri sinagoge koje kao objekti postoje još i danas su "Novi

hram" iz 1821. godine i koja se danas koristi u vjerske svrhe, je u stvari eškenaska sinagoga iz 1902. godine. Sve do dolaska austrougarskog činovništva 1878. godine u Sarajevu nije bilo eškenaza i prema kazivanju Davida Kamhija su se tada članovi sefardske Opštine veoma čudili da postoje Jevreji koji ne poznaju španjolski jezik. Zbog razlike u jeziku i kulturi 1880. godine osnovane su dve odvojene vjerske zajednice, jedna sefardska i jedna eškenaska. Nakon sloma austrougarske monarhije veći dio eškenaza je napustilo Sarajevo u Austriju i Mađarsku. 1941. godine spada i najdramatičnije i najhrabrije spašavanje "Sarajevske

Hagade". General Wehrmachts Hans Fortner se pojavljuje u Zemaljskom muzeju i zahtijeva neposredno izručivanje Hagade. "Tačno prije dva sata smo je uručili jednom njemačkom oficiru" izvinjavaju se direktor Muzeja Petrović i kustos Korkut. Njegovo ime? "Ali gospodine generale mi se nismo usudili da jednog njemačkog oficira upitamo za njegovo ime". Fortner je bio prinuđen da napusti Muzej neobavljenog posla, a da nije ni primijetio da se Hagada cijelo vrijeme nalazila na direktorovom stolu.

Nakon toga je Hagada ipak sakrivena i to ispod stepeništva na vratima jedne džamije na Bjelašnici. Zajedničko spašavanje Hagade od strane Petrovića, katolika direktora muzeja i Korkuta kustosa - muslimana, i njeno sakrivanje unutar jedne džamije lijepi je primjer stare tradicije međusobnog poštovanja raznih religija i suživota.

Isto tako je važno spašavanje Hagade na početku rata 1992. godine, kada je tadašnji direktor muzeja Imamović, musliman, u po život opasnim uslovima uzeo Hagadu iz Zemaljskog muzeja, kada se zgrada nalazila u području opasnih napada i vatrenih dejstava i odnio u sef Narodne banke.

Sarajevska Hagada, koja se sada nalazi na restauriranju



prema naučnim uzusima nije bila do sada izložena za javnost. Sada će, najviše na inicijativu Jacquesa Kleina, šefa misije UN za Bosnu i Hercegovinu biti izrađena u okviru Zemaljskog muzeja, posebna prostorija opremljena odgovarajućim uređajima za njeno čuvanje i sa vitrinom od neprobojnog stakla, gde će počevši od ljeta 2002. godine biti izložena i pristupačna posjetiocima muzeja. U galeriji "Novi hram" postoji sada izložba dokumenata u burnoj sudbini ovog jedinstvenog

religijskog i kulturnog spomenika.

Korištena literatura:

- Die Haggadah vin Sarajevo, Faksimilie
 Julius v. Schlisser und David Heinrich Muller: " Die Haggadah von Sarajevo", Wien 1898.
 Moritz Levy:"Die Sephardim in Bosnien", Sarajevo 1911. Samuel Kamhi (Hrsg):"Spomenica-400 godina od dolaska Jevreja u Bosnu i Hercegovinu", Sarajevo 1966.
 Cecil Roth:"Die Haggadah von Sarajevo", Leipzig 1967.
 Noel Malcolm:"Bosnia- A Short History", New York 1996.
 Eugen Werber:"The Sarajevo Haggadah", Sarajevo 1999.
 Romana Koval:"The Sarajevo Haggadah", Melbourne 2002.
 Dragica Levi (Hrsg.):"Izložba Sarajevska Hagada", Sarajevo 2002.

Put Sarajevske Hagade

Jacques Paul Klein

Specijalni predstavnik Generalnog sekretara i Koordinator operacija Ujedinjenih nacija u Bosni i Hercegovini

Otvaranje sef sobe za Sarajevsku Hagadu u druge kulturne rukotvorine

Zemaljski muzej u Sarajevu

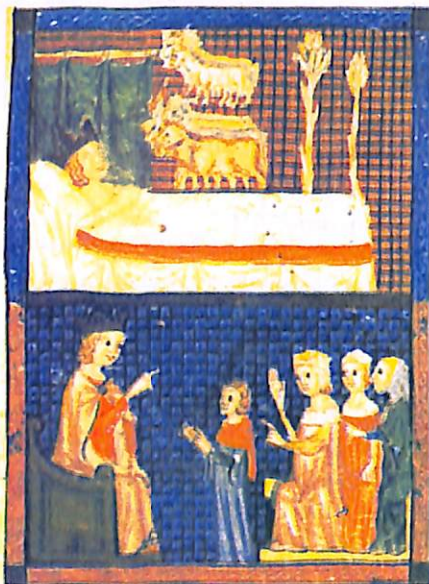
2. decembar 2002.

*Ekselencije,
Poštovani gosti,
Dame i gospodo,*

Večeras završavamo dugo i teško putovanje Sarajevske Hagade na mjestu vrijednom njenog istorijskog simbolizma. To je put ljudskog očaja, progona i izгона. Ali, to je i priča o ljudskom uosjećanju,

hrabrosti i volji za preživljavanjem. Putovanje naše Hagade započinje u Barceloni 14. vijeka kada je mladom paru poklonjena kao vjenčani dar. Na njenim stranicama od teleće kože su

20 / Hagada



prekrasni ručno ispisani tekstovi i izuzetne slike, od kojih je svaka pažljivo izrađena u zlatu i bakru te obojena živim bojama. Ona priča priču o početku svemira do smrti Mojsija. Dok okreću svaku stranicu, ovaj par se divi bogatstvu njenih ilustracija. Oni vide svijet kao okrugao, što je heretički koncept. Dive se njenim slikama, kakve vjerovatno nikada prije nisu vidjeli. Ljudski oblik je, po prvi put u jednoj Hagadi, oslikan, što je u suprotnosti sa talmudskom tradicijom. Svake godine na Pesah, ova porodica koja je postajala sve brojnija brižljivo bi



otvorila dragocjenu Hagadu i naglas čitala odlomke iz teksta uz svjetlost svijeća. "Onaj koji je gladan neka priđe i jede. Onaj koji je žedan neka priđe i pije".

Dok nazdravljaju uz Seder večeru, malo vina se proli na rukopis. Malo dijete pokuša pisati na jednoj od stranica i majka ga izgrdi. Uobičajena porodična slika.

Zatim tragedija, progon, protjerivanje, izgon. Porodica i njena knjiga emigriraju u Italiju. Godine 1609. censor pregleda Hagadu i zapisa da "ništa u ovoj knjizi ne protivrječi učenjima crkve". Hagada preživje.

Nastavljajući svoje putovanje, prvi Jevreji stigoše u multikulturalno Sarajevo koje bijaše svjetionik tolerancije u Evropi. Za razliku od drugih evropskih gradova gdje Jevreji bijahu zatvoreni u geta, ovdje oni živješe slobodno u zajednici, kao poslovni ljudi, zanatlije i upražnjavaše svoju vjeru. Jer zakon, a ne vjera, bješe osnova građanskog društva.

Da bi im ukazala dobrodošlicu, Paša Sijavuš izgradi im



sinagogu 1566. godine. Ona je i dalje jedno od sarajevskih istorijskih obilježja. Jevreji sa sobom donesoše kulturu, svoju tradiciju, te svoju vlastitu muziku, nešto od koje se izvodi i večeras. Oni u proteklim petsto godina u Sarajevu preživješe i naprodavaše. Pretpostavljam da je miješanje vjera i civilizacija bilo ono što je inspirisalo engleskog pjesnika Anthony Thwaitea da o Sarajevu kaže: "Ovo ime je istorija. Mutna Miljacka teče ispod svojih

mostova dužinom kanjona. Uzburkana minaretima i ispunjena kupolama, prekrivena svojim planinama, uhvaćena u jednom dahu".

Holokaust i nedavna tragedija u bivšoj Jugoslaviji su pokazali kako države, čak i pojedinci, mogu lako izgubiti svoj moralni kompas i postati plijen najmračnije strane ljudskog karaktera.

Svi znamo da se nositelji mržnje i zastupnici nasilja gnušaju kulture. Kultura simbolizuje prenos i nastavak učenja, tradicije, filozofije, književnosti, umjetnosti i muzike. Tirani prošlosti i nedavni nositelji mržnje na

Balkanu strahuju od ovih stvari jer one su antiteza nasilju, razaranju, strahu i mržnji.

Prva meta nedavnog nasilja su uvijek bile crkve, džamije i sinagoge.

Uništenje ovih bogomolja je napad na cijelu zajednicu i pokušaj da se slomi duh zajednice kao cjeline, te odašilje signal da kriminalcima ništa nije sveto.

Pravedan čovjek može s pravom pitati nebo: "Eli, Eli Lanach Sabach Thani-
Moj bože, moj Bože, zašto nas napusti"?

Vidjeli smo na djelu nemoć Zapada pred licem zla u posljednjoj deceniji 20. vijeka. Kao što Edmund Burke tako ispravno napisao: "Dovoljno je samo da dobar čovjek ne učini ništa da bi zlo trijumfovalo".

No, bilo je i dobrih ljudi, ljudi poput Derviša Korkuta i Jose Petrovića koji rizikovaše svoje živote da bi spasili Hagadu 1941., te ljude poput Envera Imamovićakoji, da bi spasio ovo dragocjeno djelo, učinio isto 1992. godine. Četrdeset godina nakon Holokausta, nasilje se još jednom spusti na Sarajevo svom vatrenom silom i razaranjem za



koje je moderan čovjek sposoban.

Nacionalizam, mržnja i netolerancija još jednom dobiše snagu korumpiranjem istorije u političke svrhe.

Sama kulturna duša ovog grada, biblioteke, arhivi, muzeji- bili su izbrisani. Hiljade i hiljade rijetkih rukopisa, dokumenata i knjiga koji su označavali bogato nasljeđe Sarajeva nestadoše u plamenu. Sitni pepeo je padao na grad poput snijega.

Sarajevska Hagada je preživjela. ali, više od 230000 ljudi u Bosni i Hercegovini nije.

Večeras se završava odiseja Sarajevske Hagade. Ona je u kući. Ona je sigurna. Ona je svjedokom trajne hrabrosti, odlučnosti i trijumfa ljudskog duha pred licem zla. Okružena u ovoj lijepoj sobi drugim radovima duhovne ljepote, ona ostaje simbol nade, tolerancije. Simbol Sarajeva koji je izdržao.

Primamo k srcu poruku koju ona nosi. Talac progona, etničke mržnje i izгона preko 600 godina, ona živi dalje zahvaljujući hrabrosti i odlučnosti ljudi svih vjera. Dozvolite mi da, kao prvo, izrazim zahvalnost gospođici

Andrei Pataki sa Državne akademije umjetnosti iz Stuttgarta, na njenom radu pri restauraciji i opravi Sarajevske Hagade.

Večeras želim pohvaliti i kreativni genij naših inženjera i osoblja, posebno Jaimea Oliveira, Harisa Fagimovića i arhitekta Kike Babić- Svetlin, koji su dizajnirali i nadgledali izgradnju sobe koju ćete vidjeti. Pogriješio bih kad ne bih pomenuo moju iskrenu zahvalnost onim organizacijama i pojedincima koji su ovo omogućili. Oni su:

*Zadužbinski fond Ujedinjenih nacija
Američki Jevrejski Komitet Raspodjele
Ambasada Komonvelta Australije
Vlada Savezne Republike Njemačke
Dobrotvorna Fondacija Hanadiv
Jevrejski Savez iz Montgomerya, Alabama
Narodna banka Bosne i Hercegovine
Ambasada Kraljevine Nizozemske
Ambasada Kraljevine Španije
Kanton Sarajevo
Ambasada Ujedinjenog Kraljevstva Velike Britanije i Sjeverne Irske
Ambasada Sjedinjenih Američkih Država
Fondacija Jim Wolfensohn
Svjetska Banka*

24 / Hagada

Richard i Francine Friedman

Jacques Paul Klein

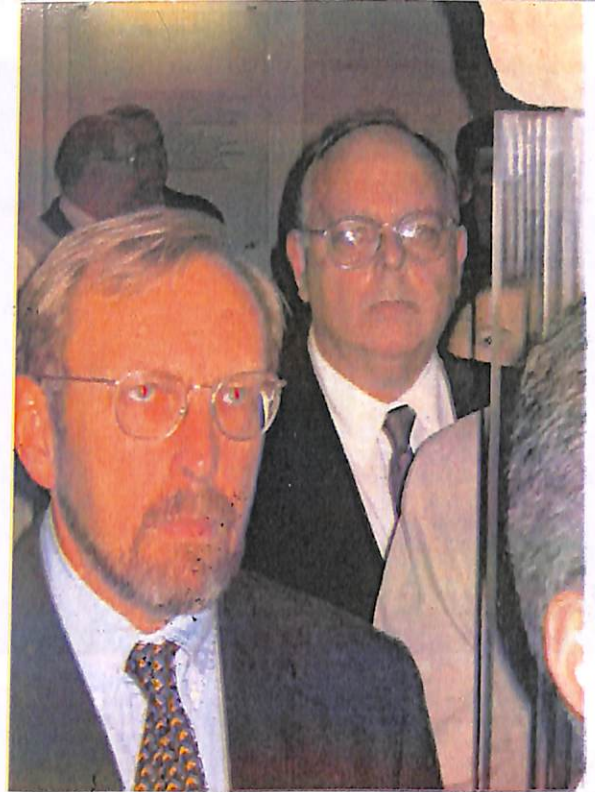
Swanee Hunt

Na kraju, dozvolite mi da kažem da kada me neko za deset godina upita šta je jedna od najvažnijih stvari što sam uradio u Sarajevu tokom svog boravka tamo, ja ću reći da smo, uz pomoć mnogih ljudi dobre volje, spasili Sarajevsku Hagadu, ovo bogato vjersko, umjetničko, kulturno i istorijsko blago- za buduće naraštaje građana Bosne i Hercegovine.

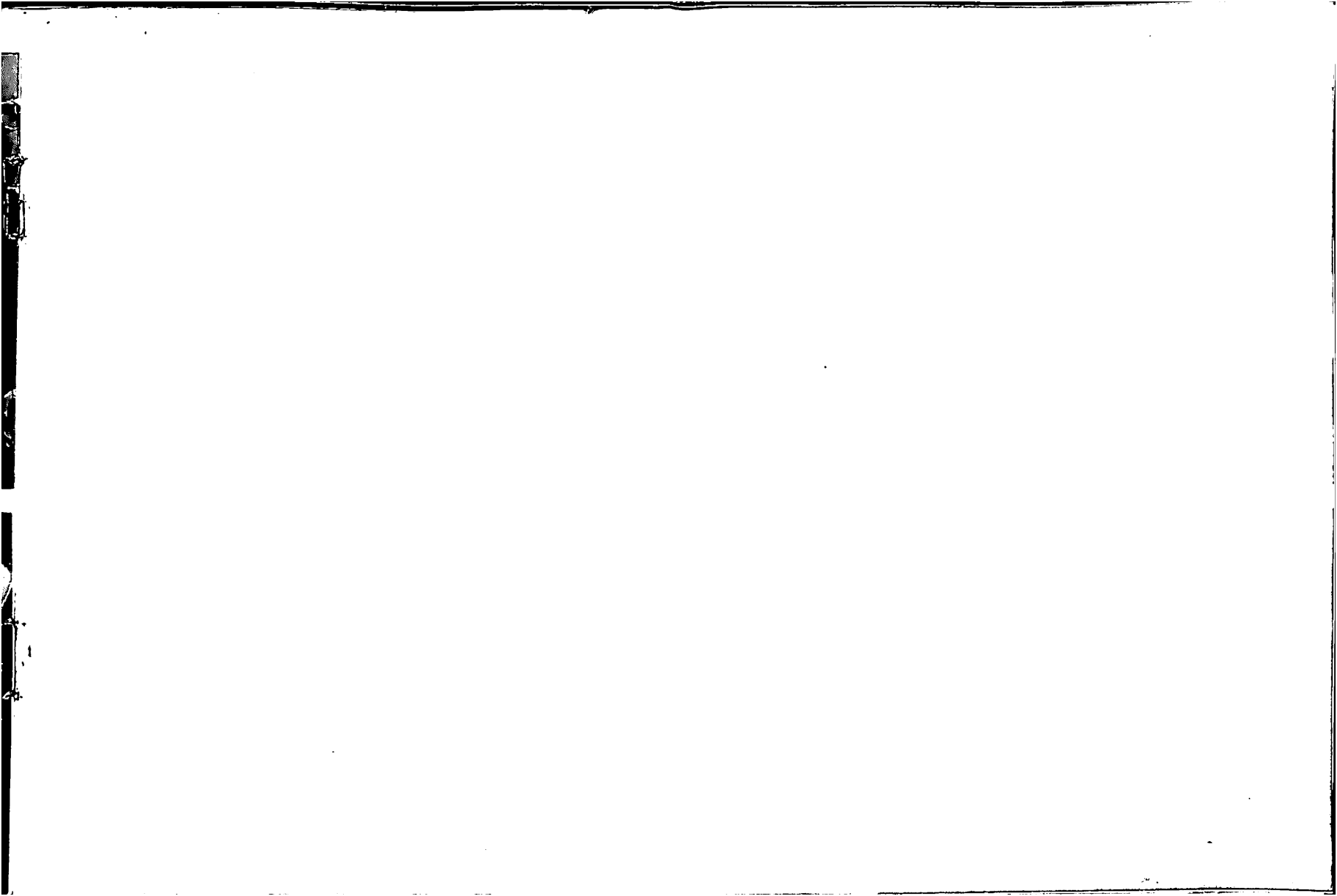
Pokazali smo da Hagada vijekovima postoji zajedno sa radostima i tragedijama ove zajednice i da je sastavni dio bogatog multikulturalnog nasljeđa ove zemlje. Da je preživljavanje Bosne i Hercegovine sa njenim vrijednim nasljeđima kulturnog i vjerskog sklada moguće.

Svi mi, domaći građani i međunarodna zajednica, moramo uraditi sve što možemo da njegujemo i promoviramo toliko potreban osjećaj zajedničkog vlasništva i ponosa na ono što je Bosna i Hercegovina bila i može ponovo biti.

Hvala vam mnogo na vašem prisustvu i podršci ovoj večeri vrijednoj sjećanja.







*Sarajevska
Hagada*



*The Sarajevo
Haggadah*

IDAVAČ
JEVREJSKA
OPŠTINA
SARAJEVO
ZA IZDAVAČA:
Danilo Nikolić

*Članovima Jevrejske opštine Sarajevo,
čitaocima Jevrejskog glasa i našim poslovnim partnerima
želimo sretnu i uspješnu Novu 2003. godinu
Mikrokreditna organizacija*

מגילת סראייבו